

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

Διευθύντης: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ROGER MILLIEX

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ Κ' ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΑΞΙΕΣ¹

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΡΑΤΣΙΚΑ

Ἡ Ἀθήνα δὲν ὑπάρχει πιά, ὑπάρχει ἡ Εὐρώπη.

ΠΑΛΑΜΑΣ (Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ, Πιες Λόγος).

*Ἄνθρωπος εἶμαι, τίποτα κι' ἀπὸ τ' ἀνθρώπινα ὄλα
ἐένο διν εἶναι, καὶ μπορεῖ νὰ γνωριστῶ καὶ μὲ ὄλα.*

Κι' ἂν κόσμος ἡ Πατρίδα μου, κι' ὁ κόσμος μιὰ Πατρίδα.

ΠΑΛΑΜΑΣ (Βωμοί).

Α'.

Ἀποσπασμένη ἀπ' τὸ διάλογο μιᾶς λατινικῆς κωμωδίας—ὅπου, ὅπως ἔπρεπε κανεὶς νὰ τὸ περιμένει, πολὺ ἀπέχει ἀπ' τὴν τόσο βαθιὰν ἔννοια ποὺ τῆς ἔδωσαν ὕστερα—ἡ περίφημη καὶ πολυμεταχειρισμένη φράση τοῦ Τερέντσιου: «Ἄνθρωπος εἶμαι...» ἀφοῦ μὲ τόσην ἐπιτυχία ἔκανε τὸ γύρο τοῦ κόσμου, ξαναβρῆκε στὸν εἰκοστὸν αἰῶνα στὸν πραγματικὸ τόπο τῆς γένεσής της, τὴν πρώτη δροσιά της καὶ τὴ λαμπρότητά της κάτω ἀπ' τὴν πέννα τοῦ μεγάλου ποιητῆ ἑνὸς μικροῦ βαλκανικοῦ ἔθνους. Στὴ μικρὴ τούτη γῆ—«²Ω! μικροκάμωτη ἐσὺ γῆ μὲ τὴν τρανὴ ἱστορία»²—καταστατικὸς χάρτης τοῦ αἰώνιου οὐμανισμού, τὸ δανεισμένο αὐτὸ ἀπ' τὸν Τερένσιο πιστεῶω προεκτείνεται μέσ' στὴ μοντέρνα συνειδητοποίηση ὀλόκληρου τοῦ κόσμου. Κι' ὄχι μονάχα δὲν ὑπάρχει ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν πατριωτικὴ καὶ κοσμογονικὴ κλίση ἑνὸς ποιητῆ σὰν τὸν Παλαμά, ἀλλ' ἡ μιὰ ὁδηγεῖ στὴν ἄλλη καὶ τίς συμπληρώνει: καὶ τοῦτο γιατί, πάνω ἀπ' ὄλα, ὁ Παλαμάς, εἰσχωρώντας ἴσαμε τὴ ρίζα

¹ Ἡ πρώτη αὐτὴ μελέτη, ποὺ τὰ στοιχεῖα της τὰ δανείστηκα ἀπ' τὸ σύνολο τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Παλαμά κι' ἀπ' ὀλάκαιρο σχεδὸν τὸ κριτικὸ του ἔργο, δὲ μπορεῖ παρά νῆναι προσωρινὴ καὶ λειψὴ ἐξ αἰτίας τῆς σημαντικῆς ποσότητος τῶν ἀνέκδοτων ἢ τῶν ὡς τώρα μὴ συγκεντρωμένων σὲ τόμους παλαμικῶν κειμένων.

² «Βωμοί» σελ. 149.

τῶν πηγῶν του, μπόρεσε ν' ἀνακαλύψει ὀλόκληρο τὸν κόσμο στὸ στενὸ πλαίσιο τῆς πατρίδας του—«ἡ πιὸ στενὴ πατρίδα—πλατεῖα σὰν οὐρανός»³—καὶ νὰ καταφέρει ὕστερα νὰ κινηθεῖ μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδιά ἀνάμεσα στὸν ἀπέραντο κόσμο, γνώρισμά του καὶ φιλικὸ του πιά, σὰν τὴ μικρὴ του πατρίδα δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἐπειδὴ ἦταν ριζωμένος ἔγινε παγκόσμιος, μὰ πὼς ἔγινε παγκόσμιος ἐπειδὴ ἦταν ριζωμένος. Κάθε βαθειὰ γνώση τοῦ συγκεκριμένου ὁδηγεῖ στὴν καθολικότητα καὶ ἡ βαθειὰ καὶ εἰλικρινὴς ἐθνικὴ ἐμπειρία, (ὄχι ὁ δίχως ρίζες κοσμοπολιτισμὸς), εἰν' ἐκείνη ποὺ μᾶς βοηθεῖ νὰ νοιώσουμε τὸ κοινὸ βάθος ὅπου ἐνώνονται ὄλες οἱ ἐθνικὲς συνειδήσεις, ὥστε νὰ μᾶς εἶναι ἀδελφικὲς κ' εὐκολονόητες. Ὅπως ὁ Παλαμάς, ὁ Κάρολος Ρέγυ δὲν εἶχε φύγει ποτὲ ἀπὸ τὴν πατρίδα του· ὅπως ὁ Παλαμάς, ἔτσι κι' ὁ Ρέγυ δὲ γνώριζε ἀπ' τὴ χώρα του παρά ἕναν περιορισμένο τομέα: ἐκτὸς ἀπ' τὸν τόπο του, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ Παρίσι - Chartres - Ὁρλεάνη, δὲν εἶχε κάνει, ὅπως κι' ὁ Παλαμάς, ὁ ἀναχωρητῆς τῆς Ἀττικῆς, παρά σπάνια καὶ σύντομα ταξίδια. Κι' ὅμως ποῖος μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ ὅτι τὸ ἔργο, τὸ τόσο στενὰ, ἀλλὰ καὶ τόσο βαθειὰ ἐθνικὸ τοῦ Ρέγυ, δὲν εἶναι χίλιες φορές πλουσιώτερο σὲ παγκόσμια στοιχεῖα, παρμένα ἀπ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνά-

³ «Τὰ Πιράκαίρω» σελ. 120.

θρυσμα τῶν πηγῶν τῆς γαλλικῆς πνευματικότητας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ στοχασμοῦ, ἀπὸ κείνο, λόγου χάρι, ἐνὸς ξεριζωμένου κοσμοπολίτη, ὅπως ὁ Πιερ Λοτί;

Θυμᾶμαι τούτη τὴ στιγμή τὴν ὥραία, μὰ ὄλο ἀγανάκτηση, ἀπάντηση πρὸς τὸ ζωγράφος Couibet ἔδωσε μιά φορά σ' ἕνα μαθητὴ του πρὸς τοῦ ἐμπιστευομένου ὅτι σκόπευε νὰ ταξιδέψει στὴν Ἀνατολή γιὰ νὰ συμπληρώσει τὶς σπουδές του: «Θὰ πάτε στὶς Ἀνατολές;» — χρησιμοποίησε τὸν πληθυντικό, πρὸς γοήτευε τὸν Réguy — δὲν ἔχετε λοιπὸν πατρίδα;» Κι' ὅμως αὐτὸ δὲν ἐμπόδιζε τὸν φοιτητὴ Réguy νὰ ὀνειρεύεται, ὅπως κάθε νεαρὸς οὐμανιστὴς τοῦ πολιτισμένου κόσμου, τὸ προσκύνημα τῆς Ἑλλάδας, ὅτε τὸν ἐρημίτη τῆς Ἀθήνας νὰ φλογίζεται ἀπ' τὸν πόθο νὰ γνωρίσει τὶς μαγευτικὲς «Δύσεις». Ἐδῶ ἄλλως τε πρέπει νὰ σταματήσει ὁ παραλληλισμὸς τῶν δυῶ ἐθνικῶν συγγραφέων, γιὰτὶ ἂν γιὰ τὸ Γάλλο ἢ ἀνθρωπότητα συνταυτιζόταν — ἢ σχεδὸν — μὲ τὸν κόσμον τοῦ ἑλληνολατινικοῦ καὶ γαλλικοῦ οὐμανισμοῦ, χρησιμεύοντας ὡς βᾶθρο σ' ἕνα καθαρὰ πνευματικὸν καθολικισμό, δηλαδὴ τῶν ἰουδαϊκοχριστιανικῶν ἀξιῶν, ὁ Ἕλληνας ἐξαναστασμένος κάπως ἀπ' τὰ πράγματα (ἀπ' τὴν πνευματικὴ κατάσταση τῆς χώρας του στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα), περισσότερο ἀπὸ κλίση, βγήκε πρὸς θαρραλέα ἀπ' τὰ ἐθνικά του σύνορα καί, χωρὶς ν' ἀφίσει τὸ ἀθηναϊκὸ κελλί του, μὲ πολλὴν ταπεινοφροσύνη κ' ἐντελῶς ἀνοιχτὴ καρδιά, ἔφυγε γιὰ νὰ γνωρίσει τὰ χίλια κ' ἕνα πρόσωπα τῆς Δύσης.

Δέντρο βαθεῖα ριζωμένο στὴν Ἀττικὴ, φυτὸ πιασμένο σὲ μιά φούχτα γῆς καὶ πρὸς μοσχοβολάει ἀπὸ ντόπιο χῶμα, σύμφωνα μὲ τὶς ἴδιες του τὶς εἰκόνες, παραδόθηκε αὐτός, «τ' ἀσάλευτο στοιχειό»,⁴ κλεισμένος στὸν κῆπο του καὶ πιστὸς σὲ κάθε γυρισμὸ τῆς ἀνοιξῆς, σ' ὅλες τὶς πνοές τοῦ κόσμου, πρὸ συγκεκριμένα σ' ὅλες τὶς πνοές τῆς Εὐρώπης.

Οἱ δυὸ ὄροι «παγκόσμιος ποιητὴς» καὶ «εὐρωπαϊὸς ποιητὴς» στὴ σκέψη μας καὶ στὸ πνεῦμα τούτης τῆς μελέτης, δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία. Ἐνῶ ἡ φωνὴ ἐνὸς Δάντη ἢ ἐνὸς Σαίξπηρ ἀποτείνεται σ' ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ φωνὴ τοῦ Γκαίτε ἀπευθύνεται ταυτόχρονα καὶ στὴν ἀνθρωπότητα καὶ στὸν σύγχρονον εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἰδιαίτερα. Ἡ θέληση νὰ τραγουδήσουν ὅλη τὴ ζωὴ, στὰ μεγάλα τούτα ὀνόματα καὶ στὸν Παλαμᾶ:

4 «Ἀσάλευτη ζωὴ» — Ἐκατὸ φωνές, 24 σελ. 115.

«Κ' ἔσθυσσα κάθε σύνορον κ' ἔρριξα κάθε
[τοῖχο
Κ' ἔφτασα ἀκέρηρα τὴ ζωὴ μέσ' στὸν πλατὺ
μου στίχο»⁵

κι' ὁ βαθὺς τόνος μεταφερμένος στὴν ἐναρμόνιση κάποιων αἰώνιων θεμάτων, ὡς τὸ θέμα τῆς πάλης τῆς Σάρκας καὶ τοῦ Πνεύματος⁶, ὡς τὸ θέμα τοῦ θανάτου, πρὸς, καθὼς πρόσφατα ἔγραφε ὁ Γ. Θεοτοκάς γιὰ τὸν Σικελιανὸ «εἶναι τὸ μεγάλο θέμα πρὸς κάνει τὸν ποιητὴ ἀπὸ ἐθνικὸ πανανθρώπινο», αὐτὰ εἶναι, μέσα σ' ἄλλα, τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ μιᾶς παγκόσμιας ποίησης πρὸς θὰ τάθρισκε κανεὶς εὐκόλως στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, — ὅπως καὶ σ' ἐκεῖνο τῶν πολὺ μεγάλων. Ἀλλ' ἡ πρόθεσή μας εἶν' ἄλλη: πασχίζει νὰ δείξει τὴν παρουσία σὲ τούτο τὸ ἔργο μιᾶς συνείδησης ἰδιαίτερα εὐρωπαϊκῆς, συγκεκριμένης, ἀγρυπνῆς καὶ θερμῆς.

Ὅχι βέβαια ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς κλειστικὴ ἀποκλειστικὰ στὴν πιὸ μικρὴ ἡπειρο, πρᾶγμα πρὸς ἂν ἀποτελοῦσε καὶ πρὸς λίγο ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ν' ἀποτελέσει ἕνα δεῦτερον στάδιον πνευματικοῦ ἐπαρχιωτισμοῦ, μπρὸς στὸν ἀπέραντον κατοικημένον καὶ σκεπτόμενον κόσμον, ὅπως ὁ ἐθνικισμὸς ἦταν τὸ πρῶτον στάδιον ἐναντὶ τῆς Εὐρώπης. Ἡ Ἰνδικὴ σκέψη τράθηξε διαρκῶς⁷ τὴν προσοχὴ τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἀπόμεινε ἀδιάφορος στὴν πολύβοη κι' ἀπειλητικὴ δραστηριότητα τῶν λαῶν τῆς κίτρινης φυλῆς ἢ Ἀφρικῆς, ἀντιστεκόμενῃ στὸν ἀποικισμό, τοῦ ἀπόσπασε ἕναν ὕμνον πινδαρικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ μίλησε, ἔμμετρα καὶ πεζά, γιὰ τὴν μεγάλη ἀμερικανικὴ ἡπειρο πρὸς τὴν χαίρετισε ἐπίσημα στὴν ἀφιέρωση μιᾶς συλλογῆς του, δημοσιευμένης στὸ Σικάγο πρὶν δημοσιευθεῖ στὴν Ἀθήνα. Ἀλλὰ — τούτο θάταν εὐκόλως ν' ἀποδειχτεῖ καὶ στὶς λεπτομέρειες — πάντα σχετικὰ μὲ τὴν Εὐρώπη, σχετικὰ μ' ἐκείνη πρὸς ἀποκαλεῖ

«τῶν Ἠπειρῶν ἀρχόντισσα τώρα»⁸

5 Τὸ χαῖρε τῆς τραγωδίας — συνέχεια τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιληᾶ» σελ. 144.

6 Πρὸς Σικελιανὸν: «Ἀγωνία ἑλληνικὴ καὶ ἀγωνία πανανθρώπινη» (Ἡ δὲ Γράμματα, Ἰούλιος 1936: σελ. 380) Ὁ Σικελιανὸς εἰσεῖε καλὰ τὴν σημασίαν τῆς χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς αὐτῆς ἀντινομίας στὴν εὐαισθησία καὶ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Παλαμᾶ, ἀντινομία δημιουργικὴ μιᾶς ἀγωνίας ταυτόχρονα «ἑλληνικῆς καὶ πανανθρώπινης».

7 «Ἀσάλευτη ζωὴ» σελ. 64. «Τὰ λόγια τοῦ Κρίσνα» κ' ἕνα γράμμα τοῦ ποιητῆ (1932) στὸν Καλονέο γιὰ τὴν μετάφρασίν του τῆς «Μαχαβαράτας» στὸ περιοδικὸν «Libre» τοῦ Ἰουνίου - Ἰουλίου 1932, σελ. 1025—1026.

8 «Τὰ Παράκαιρα» σελ. 141.

κι' άλλοι: «'Η κυβερνήτρα καί κυρά»⁹, χαιρετώντας την μ' ένα τριπλό χαιρετισμό, κι' ακόμα:

«..... ή μοιράστρα
» τής χαράς καί τής δύναμης ή Εὐρώπη
» καί τής σκέψης ρυθμός καί τής πράξης»¹⁰

ἀπλώνοντας, όπως οί περισσότεροι σύγχρονοι, την ἐνόρασή του στον ὑπόλοιπο κόσμο.

«Αν γιά κάθε λευκό γενικά, ή ευρωπαϊκή πατρίδα αντιπροσωπεύει την πιό φωτεινή καί την πιό άμεσα προσιτή πατρίδα τής παγκόσμιας συμφωνίας, τούτο είναι ιδιαίτερα πιό άληθινό γιά ένα τέκνο τής αρχαίας καί τής σύγχρονης Ελλάδας. Άνάμεσα στους σημερινούς Έλληνες, ό Παλαμάς είναι χωρίς άμφιβολία ό πρώτος πού συνειδητοποίησε τόσο φανερά τούς συγγενικούς δεσμούς πού συνδέουν τς ευρωπαϊκές μέ τς ελληνικές αξίες.

«'Ο ευρωπαϊσμός είναι τώρα, γράφει ό ίδιος, ότι στά παλιά τά χρόνια ό ελληνισμός»¹¹ κι' άλλοι: «'Η 'Αθήνα δέν υπάρχει πιά, υπάρχει ή Εὐρώπη»¹². Έδώ ξαναθυμόμαστε τό άξέχαστο δράμα του τέταρτου λόγου του Γύφτου: Τούς γέροντες, φορτωμένους μέ περγαμηνές καί παπύρους, εγκαταλείποντας την Πόλη, πούγινε σκλάβοι τών Βαρβάρων μαζί τους έξορίζονται οί 'Αρχαίοι γιά τή Βενετία, τή Ρώμη, την Φλωρεντία, πέρα από τς Άλπεις, στίς δ'χθες του Ρήνου, στά σκοτάδια του Βορρά,

«...Καί του κόσμου γίνονται πολίτες»¹³

όπως οί Έβραίοι καί οί Τσιγγάνοι.

Δεύτερη καί θαυματουργή Ιστορική διασοπρά του ελληνισμού πού θυμίζει άνάλογο άγαθό την εποχής τών κατακτήσεων του Μ. Άλεξάνδρου. Τούτη ή μετανάστευση, πούναι καί μεταμψύχωση, του επιτρέπει νά εγκαταλείψει τό πτώμα του, όπως λέει στον «Προφητικό»¹⁴ καί νά διασκορπίσει την ψυχή του μέσ' στό σύμπαν, αναζητώντας ένα καινούργιο κορμί. «Έτσι, χάρη στην Άναγέννηση, ό ελληνισμός ξαναβρίσκει την πρώτη του νιότη κ' έναρκώνεται ξανά στό σώμα τών σύγχρονων έθνών, τών «ξανθών γενών», αναστημένων πάνω στον τάφο τής Ελλάδας. 'Ο έναρκωμένος καί πλατύτε-

ρος τούτος ελληνισμός είναι φώς καί θερμότητα ανάμεσα στον κόσμο, όπως ήταν μέσ' τούς κόλπους τών βαρβάρων λαών:

«'Η Εὐρώπη άπέραντη φωτιά μέσ' στό σκοτάδι του "Αδη»¹⁵.

Άπό τότε ή Ελλάδα βρίσκεται παντού στην Εὐρώπη καί κανείς συνειδητός Έλληνας δέν θά πρέπει νά νοιώθει τον έαυτό του άποξενωμένο μέσ' στον πνευματικό κόσμο τής σύγχρονης Εὐρώπης όπου, σε κάθε βήμα, αναγνωρίζει τό άγαθό του καί την παρουσία τών προγόνων του. Τό ελληνικό πνεύμα δέν κυλά μόνο στίς φλέβες καί στην έμπνευση ενός Chénier, ενός Φωσκόλου, ενός Μορεάς, μιας Άννας de Noailles, πού συνεχίζουν «σε χώρες πλατειές άλλες...»¹⁶ τό τραγούδι πού έπαιψε ν' άκούγεται στην αρχαία γή' ανακατώνεται ακόμα μέ «τό ρέμα του Σηκουάνα»¹⁷, κυκλοφορεί μέσ' στην άττική γοητεία του Ρακίνα καί την ειδωλολατρική δύναμη του Ούγκώ καί διαποτίζει όλη την Εὐρώπη, μέ την Έλένη του Γκαίτε καί του Βεράρεν¹⁸, μέ τούς στοχασμούς του Νίτσε γιά τον Άπόλλωνα καί τό Διόνυσο. Στο έξηξ δέν υπάρχει πιά ούτε Έλληνας, ούτε βάρβαρος, γιατί ή Ελλάδα «θεϊκή μάνα»¹⁹ εξακολουθεί νά γεννά καί:

«Έλλάδα, άκέριος ό άνθρωπος είναι δική [σου γέννα»²⁰.

Παρόμοια καινούργια τέκνα γεννιούνται καί μέσ' στον παλιό βάρβαρο κόσμο: στην «Ωδή στο θάνατο του "Ιψεν» άκούμε τό μεγάλο Σκανδιναυό ν' άπαντά στη μούσα πού τότε λέει βάρβαρο:

«...Κι' έγώ είμαι άπ' την Έλλάδα»²¹.

γιατί είν' άπ' τό αίμα τοή Αισχύλου καί του 'Ηρακλείτου. Μπρός στην ελληνική τούτη «προσάρτηση» θυμάται κανείς τ' όνειρο του Ρήγα Φερραίου: όλάκαιρη τή γή μεταμορφωμένη σ' έλεύθερη ελληνική πολιτεία²² καί τή βεβαίωση του Γιάννη Ψυχάρη πού λέει πώς ή Έλλάδα, γή καμωμένη άπό την

15 «Βαμοί» σελ. 149.

16 «Νύχτες του Φήμιου» σελ. 125.

17 «Νύχτες του Φήμιου» σελ. 137.

18 'Ο Παλαμάς γράφει ότι χάρη στη «Έλένη τής Σπάρτης» — πού τή μετάφρασε ό ίδιος — ό Βεράρεν «επιτοιογραφήθηκε στον τόπο μας». («Ξανατοιασμένη μουσική» Πρόλογος σελ. 11).

19 «Νύχτες του Φήμιου» σελ. 137.

20 «Σκληροί καί δειλοί στίχοι» σελ. 23.

21 «Φλογέρα του Βασιληά» σελ. 147 — 151.

22 Άναφέρεται άπ' τον Παλαμά στα «Πρώτα κρητικά» σελ. 9.

9 «'Η Φλογέρα του Βασιληά Λόγ. 11ος, σελ. 131.

10 «Τά Παράκαιρα» σελ. 141.

11 «Πεζοί όδρομοί Τόμ. Α' σελ. 108.

12 «'Η Φλογέρα του Βασιληά Λόγ. 11ος, σελ. 131.

13 «'Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου» σελ. 79.

14 «'Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου» σελ. 138.

ποίηση, ἔχει τὸ δικαίωμα ὅλοι οἱ ποιητὲς τοῦ κόσμου ν' ἀνήκουν σ' αὐτήν, ἀφοῦ ὅλοι τους βγήκαν ἀπ' αὐτήν. 23

Τούτη ἡ ἐπέκταση τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἀγκαλιάζει μόνον τὴν Παιδεία, μὰ κι' αὐτὴ τὴν Πολιτεία. Ὅταν στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα — «Θολὸ εἶναι τὸ χάραμα τοῦ αἰῶνα» 24 — ἡ Αὐτοκράτειρα Εὐρώπη θέλει νὰ ὑποδουλώσει μερικoὺς ἐλεύθερους λαοὺς τῆς Ἀφρικής, παρακολουθώντας τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ξέρει ν' ἀλλάξει προοπτικὴ καὶ νὰ ξαναβρίσκει τὴν πατρογονικὴν παράδοση μιᾶς Σπάρτης ἢ ἐνὸς Σουλιοῦ, μέσ' στὸ στρατόπεδο τῶν Μπόερς καὶ τῶν Κάφρων ποὺ ὁ ποιητὴς τραγουδᾷ τὸν ἡρωϊσμό τους μὲ τὸν «Ὑμνο τῶν Ἀντρείων» 25. Κοντὰ σ' αὐτὲς τὶς περήφανες καὶ περιφρονημένες φυλές, ἀξίες νὰ ὑμνηθοῦν ἀπόναν καινούργιο Σολωμὸ — γίνεται καὶ πάλι μετανάστης — καὶ τοῦτο τὸ παράδειγμα δείχνει καλὰ πὺς ἂν τὸ στενὸ πλαίσιο τῆς χειροπιαστῆς Ἑλλάδας δὲ μπορεῖ νάχει τὴν ἀξίωση νὰ κλείνει ὅλα τὰ πλάτη καὶ τὴν παγκόσμιαν ἱστορία, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μας σημειώνει, ὅμως ἐκεῖνος ποὺ φτάνει νάχει πραγματικὰ ἑλληνικὴ ψυχὴ, θὰ μπορέσει κιόλας νάναί μιὰ ψυχὴ ἀνοιχτὴ σ' ὅλες τὶς παιδεῖες καὶ τὰ φτερουγίσματα τοῦ πνεύματος τῆς λευθερίας.

Σὰν τέλειωσαν ὅλες τούτες οἱ μεταναστεύσεις, ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε χρέος πιά νὰ γυρίσει πίσω μὲ τὸ εὐρωπαϊκὸ του ντύμα γιὰ νὰ γονιμοποιήσῃ καὶ πάλι πάνω στὴ γεννήτρα γῆ, μιὰν Ἑλλάδα καινούργια συμβολισμένη ἀπ' τὴν παιδούλα στὰ πρῶτα τῆς θήματα πούχε σκαλίξει ὁ David d' Angers πάνω στὸν τάφο τοῦ Μπότσαρη. Ἡ «Φράγκισα Ρήγισα Βαρθάρα» μεγαλωμένη ἀπ' τὸ βύζαγμα τῆς πρώτης Ἑλλάδας, πῆγαινε τώρα μὲ τὸ δικό της, τὸ ἴδιο, τὸ γάλα, νὰ θρέψῃ καὶ νὰ δυναμώσῃ τὴν Παιδούλα, νὰ τὴν βοηθήσῃ νὰ γενεῖ γυναίκα καὶ μάνα μὲ τὴ σειρά της.

«Τῆς παιδούλας ψυχῆς, τῆς Ἑλλάδας παραστάτης ἢ Εὐρώπῃ» 26.

Ἀπ' αὐτὸ τὸ δίκαιο γύρισμα τῶν πραγμάτων, ἀπ' αὐτὸ τὸ δίκαιο γύρισμα τῆς ἐξελληνισμένης Εὐρώπῃς στὴν καινούργιαν Ἑλλάδα, βρίσκουμε μέσ' στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ δύο ἁρμορφες συμβολικὲς παραστάσεις,

23 Ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Παλαμᾶ στοὺς «Πεζοὺς Δρόμους» Τόμ. Β' σελ. 83.

24 «Ἀσάλευτη ζωὴ» σελ. 147.

25 «Ἀσάλευτη ζωὴ» σελ. 146 — 148.

26 «Τὰ Παράκαιρα» — «Παιδούλα στὸν τάφο τοῦ Μπότσαρη» σελ. 139.

ἐμπνευσμένες ἀπ' τὶς ταλαιπωρίες δυὸ κομματιῶν τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς. Ἡ μιὰ εἶναι ἡ «Ξενητεμένη» ἀπ' τὴν πασίγνωστη συλλογὴ: «Τὰ Μάτια τῆς ψυχῆς μου». Ἔτσι λέει ὁ ποιητὴς τὴν Ἀφροδίτη ποὺ βρέθηκε στὴ Μήλο καὶ ξενητεύτηκε,

«Σ' ἓνα παλάτι ἀρχοντικὸ στὸν ξακουσμένον τόπο» 27

ἀφοῦ δέχεται τὸ προσκύνημα μιᾶς οἰκουμένης λατρείας καὶ ποὺ ὁ Ἕλληνας ποιητὴς τὴν ἱκετεύει νὰ ξαναγυρίσῃ στὸν τόπο τῆς γέννησῆς της, γιὰ νὰ ζωογονήσῃ τὴν ἐθνικὴ συνειδηση καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ καράβι τῆς πατρίδας:

«Μὲ τὰ πανιά ἀπλωμένα
Μακρὰ ἀπὸ ξέρες καὶ κακὰ στῆς Δόξας τὸ λιμάνι» 28.

Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ κλεμμένη Καρυάτιδα τοῦ Ἐρεχθεῖο ποὺ τὴν βλέπουμε στὶς «Ἐκατὸ φωνές» τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» νὰ ξαναγυρίζῃ κοντὰ στὶς ἀδελφές της, ὕστερ' ἀπὸ μακρὰ καὶ γόνιμη ἀνάμεσα στοὺς βαρβάρους ἀπουσία. Φράγκοι, Ἀλαμάνοι, Σκύθες, ὅλοι ἤπιαν ἀπ' τὸ γάλα της:

«...καὶ τώρα τοῦ βαρβάρου ἢ φλόγα
ἀπ' τὸ αἷμα της χτυπάει τ' ἀκριβὸ τῶν Πατέρων Ἑλλήνων» 29

Κι' αὐτὴ ἡ ἴδια ὅμως ξανάνιωσε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπαφή:

«Ἀπὸ τὰ νιάτα τοῦ κόσμου ξανάνθισα
Ἐκλέφτρα σᾶς φέρνω
Ἐτὴν ἱερὴ φλόγα ἀρχαία σὲ νέο κάλυμμα κρυμμένη» 30.

Κανονικὰ στὸ μουσεῖο τῆς Ἀθήνας πρέπει νὰ γυρίσῃ ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου καὶ στὴν Ἀκρόπολη ἢ Καρυάτιδα, — αὐτούσιο σύμβολο τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ ποὺ ξαναγυρνᾷ στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ἐπισκεφεῖ τὸν πιὸ «ἀσάλευτο» ἀθηναῖο ποιητὴ πάνω στὴν κολόνα του. Πρὶν ἀπ' αὐτόν, ἄλλοι μύστες προπαρασκεύασαν τὴ σύγχρονὴν Ἑλλάδα στὴ σχολὴ τῆς Δύσης, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ κιόλας — παρακάτω θὰ δοῦμε βαθύτερες διαφορὲς — ξεχωρίζει ἐξωτερικὰ τὸν εὐρωπαϊσμό

27 «Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου» σελ. 44.

28 Σκέφτομαι ἁπλοϊκὰ πὺς ἡ ὀλικὴ ἀπόδοσις τῆς «Ξενητεμένης» γενναϊόφρονος ἀπάντησις στὴν παράκλησις τοῦ ποιητῆ, θάταν ἢ πιὸ ἐμπνευσμένη τιμητικὴ πρὸς τὸν Παλαμᾶ καὶ τὴν Ἑλλάδα χειρονομία τῆς ἀδριανῆς Γαλλίας.

29 «Ἀσάλευτη ζωὴ» — «Ἐκατὸ φωνές» σελ. 97.

30 «Ἀσάλευτη ζωὴ» — «Ἐκατὸ φωνές» σελ. 139.

τους ἀπ' τὸ δικό του, εἶναι ὅτι ἐκεῖνοι, ὁ Σολωμός, ὁ Κάλβος, ὁ Βαλαωρίτης ὁ Ροῖδης, ἔνοιωσαν τὴ φυσικὴν ἀνάγκη νὰ πάν νὰ συναντήσουν τὴν Εὐρώπη, ἐνῶ αὐτός, ὁ Παλαμᾶς, ἀπόμεινε στὸ ἐρημητήριό του, γιὰ νὰ ὑποδεχτεῖ τὴν ἀύλη Εὐρώπη ποῦρθε σ' ἐκεῖνον.

Πρὶν νὰ δείξουμε πῶς τὴ δέχτηκε, πῶς τὴν ἔνοιωσε καὶ τοὺς καρπούς τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἐπικοινωνίας, μᾶς φαίνεται χρήσιμο νὰ προσδιορίσουμε κάπως τὸ ζήτημα τῆς εὐρωπαϊκῆς συνείδησης στὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ, σύμφωνα μὲ τίς δικές του ἐξομολογήσεις.³¹

Β'.

Στὰ 1859, ἡ Πάτρα δὲν εἶναι βέβαια παρὰ μιὰ ἀσημὴ ἐπαρχία σὲ τούτη τὴν ἀσημὴ μικροεπαρχία τῆς Εὐρώπης ποῦ λέγεται Ἑλλάδα, τριάντα χρόνια ὑστερα ἀπ' τὴν θαμπωτικὴ τῆς ἀνάσταση. Ἀλλὰ σὲ ἡλικία ἐφτά χρονῶ, ὁ Παλαμᾶς περνᾷ στὴν ἀντικρυνὴ παραλία τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὴν ἀληθινὴ του πατρίδα, στὸ λίκνο τῆς φυλῆς του: στὸ Μεσολόγγι. Τὸ Μεσολόγγι δὲν εἶναι παρὰ ἡ Εὐρώπη. Τὸ Μεσολόγγι εἶν' ἡ ὀλόθερμη ἀκόμα ἀνάμνηση τῆς θυσίας τοῦ Λόρδου Βύρωνα, διατηρημένη ἀπ' τοὺς ἐπιζῶντες τῆς ἐποποιίας, ἀπ' τὸ βαρκάρη του, τὸ γέρο Καρζῆ — κ' εἶναι ἀκόμα ὀλόκληρος ὁ εὐρωπαϊκὸς φιλελληνισμός: οἱ σημειώσεις κ' οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ Σατωθριάνδου, τ' Ἐνατολίτικα τοῦ Οὐγκῶ, ἡ Ἑλένη τοῦ Γκαίτε ποῦ ἐπρόκειτο νὰ κλείσει μέσα τῆς τρεῖς χιλιάδες χρόνια ἑλληνισμοῦ ἀπ' τὸ πάροιμο τῆς Τροίας ἴσαμε τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου,³² ὁ Σέλλεϋ κι' ὁ Σανταρόζα, ἡ «εὐρωπαϊκὴ τριάδα» — Καρντούτσι, Σούινμπουργκ, Μιστράλ — ποῦ ἀργότερα ὁ ποιητῆς τῆς ἔστειλε ἕναν ἔνθερμο εὐχαριστήριο χαιρετισμὸ ³³ — κι' ἀκόμα ὁ Νέος Κόσμος μὲ τὸν ἀμερικανὸ ποιητῆ Χάλλεκ ποῦ τραγούδησε τὸ Μπότσαρη.³⁴ Ἄν ὑπάρχουν τόποι ὅπου πνέει τὸ πνεῦμα, τὸ Μεσολόγγι εἶναι ἕνας ἀπ' αὐτοὺς καὶ καταλαβαίνει πῶς, κεντρισμένη ἀπ' τὸν ἀνεμο τοῦτο τοῦ ἠρωϊσμοῦ καὶ τῆς φιλελληνικῆς θέρμης, ἡ παιδικὴ φαντασία τοῦ Παλαμᾶ γρήγορα πέταξε στοὺς μεγάλους ρωμαντικούς φίλους τῆς ἑλληνικῆς ιδέας, μπασιμένης ἀπ' αὐτοὺς στὸν εὐ-

ρωπαϊκὸ ρωμαντισμὸ κι' ἀπὸ κεῖ στὴν πνευματικὴ γενικὰ ζωὴ τῆς Εὐρώπης.

Νὰ τί ἔγραφε γιὰ τὴ γοητεία ποῦ ἐξάσκησαν τὰ βιβλία στὴν παιδικὴ του ἡλικία: «καὶ ἂν δὲν τὰ γύρευα μοῦ φαίνονταν πῶς μὲ γύρευαν ἐκεῖνα»³⁵. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Εὐρώπη ἔμοιαζε πῶς πήγαινε νὰ τὸν γυρέψει στὸ σπίτι του, μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ βρίσκει στοὺς κόλπους τῆς οἰκογένειάς του τὴν ἴδια σύνθεση τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Δύσης ποῦ χαρακτηρίζει τὸ πνεῦμα τοῦ Μεσολογγίου κι' ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. «Τὸ σπίτι, μᾶς ἐξομολογιέται, δούλευε τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὸν κοσμοπολιτισμὸ δὲν τὸν καταφρονούσε. Τὸ σπίτι μελετοῦσε τὴν ἱστορία τοῦ τόπου του καὶ παρακολουθοῦσε τὰ πράγματα τῆς Εὐρώπης. Τὸ σπίτι καταλάβαινε κι' ἀπ' τὴν ξένη φιλολογία καὶ θαύμαζε τότε τὴν ἀνθισμένη ρωμαντικὴ τέχνη»³⁶. Μήπως τὸ παιδί δὲ μποροῦσε νὰ κοιτάζει ἐκστατικά, χρόνια ὀλόκληρα, πρὶν ἀνοίξει γιὰ πρώτη φορὰ ἕναν τόμο τοῦ Σατωθριάνδου, τρεῖς εἰκόνες ἀπ' τὴν «Ἀταλά», κρεμασμένες στὸν τοῖχο, κ' ἕνα πανόραμα τοῦ Παρισιοῦ, καμωμένο ἔτσι ὥστε νὰ ἐρεθίζει τοὺς ταξιδιωτικούς του πόθους; Γιὰ νὰ ξεχνᾷ ὁμως τὴν καταπληκτικὰ πρῶτὴ δίψα του γιὰ τὸν κοσμοπολιτισμὸ προτιμοῦσε νὰ παίξει μὲ τίς δικές του εἰκόνες: κεφάλια ποῦ ζωγράφιζε πάνω στοὺς τοίχους καὶ τίς πόρτες τοῦ σπιτιοῦ, κολλώντας στὸ καθένα κι' ἀπὸ μιὰ ἐθνικότητα: ἦταν ἐκεῖ ὁ γάλλος, ὁ γερμανός, ὁ ἀμερικανός, ὁ ἀγγλος καὶ τελευταῖος ὁ ρωμιός. Τὸ παιδί ἔθαζε τίς μεγάλες δυνάμεις τοῦ κόσμου νὰ συζητοῦν: «Ἀταξείδευτος καὶ ταξείδευα τὴν οἰκουμένη μὲ τὸ ταξείδι ἐκεῖνο... Περίεργο ταξείδι πανεθνικό... Εἶχα ὀλη τὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερικὴ, τὸν παλῆδ καὶ τὸ νέο κόσμο μέσα στὸ σπίτι μου, στὴν κουθέντα μου καὶ στοὺς ὀρισμούς μου»³⁷.

Ὁ στοχαστικὸς πιτσιρικός μπρὸς στὸ δικό του παιχνίδι μὲ τίς διεθνεῖς ζωγραφιὲς ἀνακαλύπτει ἀργότερα τὴν Εὐρώπη στὰ βιβλία. Ἡ κυρία De Staël καὶ ὁ Οὐγκῶ τοῦ προσφέρουν τίς πρῶτες του λογοτεχνικὲς συγκινήσεις. Ἕνας ξάδελφός του τοῦ διαβάσει καὶ τοῦ ξαναδιαβάσει μ' ἕνα μεταδοτικὸν ἐνθουσιασμὸ τὸ ἐπεισόδιο τῆς μάχης τοῦ Βατερλώ ἀπ' τοὺς «Ἀθλίους» — τὸ βιβλίό αὐτό, ποῦ, μολονότι μεταφρασμένο σὲ μιὰ γλῶσσα κάθε ἄλλο παρὰ ζωντανή, συγκίνησε, ὡς τίς μέρες μας, γενεὲς ὀλόκληρες

31 Βλ. «Πεζοὶ δρόμοι» — «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου».

32 Ἀναφέρεται στοὺς «Πεζοὺς δρόμους» Τ. Β' σελ. 50.

33 «Πολιτεία καὶ Μοναξιά» σελ. 214 — 216.

34 «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» Τ. Β' σελ. 174.

35 «Πεζοὶ δρόμοι» Τ. Β' σελ. 135.

36 «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» Τ. Β' σελ. 73.

37 «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» Τόμ. Β' σελ. 30.

ἑλλήνων ἀναγνωστῶν. Ἄλλ' ἀπὸ μιᾶς μετάφραση τῆς «Κορίνας»:

«Κι' ἀπάνω ἀπ' ὄλα ἐκεῖνα
 »μιᾶς Ἰταλίας ρωμαντικῆς ἢ ἡρώισσα,
 [νά ἢ Κορίνα» 38

Χρονολογοῦνται οἱ πρῶτες τοῦ πνευματικῆς συγκινήσεις τότε ἔμαθε, μᾶς λέει, 39 νὰ ἐνθουσιάζεται μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντη, τοῦ Γκαίτε. Τοῦ Γκαίτε πού θάναι καὶ θὰ παραμένει σ' ὄλη του τῆ ζωῆ ὁ Δάσκαλός του κι' ὁ πνευματικός του σύντροφος, βρίσκει μιὰ μέρα, παιδάκι, ἕνα ξεσκισμένο ἀντίτυπο τοῦ «Βερθέρου» κι' ἀγανακτεῖ γιὰ τὴν ἱεροσυλία. Τὰ πορτραῖτα τῶν περιοδικῶν τὸν βοηθοῦν ν' ἀρχίσει τὸ γῦρο τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ φέρνουν πιὸ κοντὰ κάποια πρόσωπα πού θὰ γνωρίσει ἀργότερα — ἢ πού θὰ γνωρίσει μόνο ἀπ' τὰ ὀνόματα, ὅπως τὸ γερμανὸ φιλόσοφο, 40 μὰ πού πάντα θὰ τὰ νοιώθει σάν τὸ δικό του κόσμος: τὸ Λαμαρτῖνο, τὸ Γκιζῶ, τὴ βασιλίσσα Βικτώρια, τὸν Κάντ, τὸ Χάινε, τὸν Οὐάσιγκτων.

Ἀρχίζουν τὰ πρῶτα μαθήματα τῶν γαλλικῶν (καμμιά ἄλλη ξένη γλῶσσα δὲν θὰ μιλά καὶ δὲν θὰ διαβάσει καλὰ παρά τὴ «γαλατικῆ») καὶ τὰ πρῶτα ποιήματα πού ἀποστηθίζει: τὸ τραγούδι τῆς Μαρίας Στίουαρτ τοῦ Βερανζέρου καὶ τὴ «Νεαρὴ αἰχμάλωτη» τοῦ Chénier «πού τὸ αἷμα τῆς μητέρας του — ὅπως λέει, 41: τὸν κάνει λίγο καὶ δικό μας» — καὶ πού παθαίνεται γι' αὐτόν.

Μαθητὴς στὸ γυμνάσιο ἔχει στὴ βιβλιοθήκη του, πλάι στὴ Βίβλο, τὸν Πλούταρχο, τὸν Θεόκριτο, τὸν Βαλαωρίτη καὶ δυὸ τόμους τοῦ Οὐγκῶ, τούτη τὴ φορά στὸ πρῶτότυπο. Τὰ δῶρα τῆς Πρωτοχρονιάς πλουτίζουν τὴ μικρὴ εὐρωπαϊκὴ βιβλιοθήκη καὶ φυσικὰ ἐν' ἀπ' τὰ πρῶτα εἶναι τὰ παραμύθια τοῦ Ἀντερσεν.

Μὰ κι' ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι του, στὴ μικρὴ πόλη, ὁ Παλαμᾶς ξαναβρίσκει τὴν Εὐρώπη, ὄχι μονάχα στὴν ἀέρινη βυρωνικὴ καὶ φιλελληνικὴ ἀτμόσφαιρα πού ἀναπνέουν, ἀλλὰ «μὲ σάρκα καὶ ὀστά», ἂν ἐπιτρέπεται τούτη ἢ ἔκφραση, ἐνσαρκωμένη ἀπ' τοὺς ἡθοποιούς τοῦ ἐνός ἀπ' τὰ δυὸ θέατρα τοῦ Μεσολογγίου: γιατί ὑπάρχουν δυὸ θίασοι στὸ

Μεσολόγγι, καὶ μάλιστα δυὸ θίασοι ἀντίπαλοι, δυὸ σχολές: ἕνας «κλασικός» πατριωτικῆς καὶ τοπικῆς ἐμπνευσης πού παίζει εἰκόνες παρμένες ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, κ' ἕνας πιὸ «προοδευτικός» καὶ ρωμαντικός, στραμμένος πρὸς τὴ Δύση. Αὐτὸς παίζει τὸ «Σαούλ» καὶ τὸν «Ἀριστόδημο» τοῦ Ἀλφιέρι — πού ὕστερ' ἀπ' τὴν «Κορίνα» καὶ τοὺς «Ἀθλίους» εἶναι τὰ ἔργα πού περισσότερο γοήτευσαν τὸ παιδί, — καθὼς καὶ τὸν «Πόργο τοῦ Νέλ» καὶ τὴ «Λουκρητία Βοργία».

Ἄλλὰ τὰ βιβλία καὶ τὰ δράματα δὲν εἶναι παρά μιὰ ἀπ' τίς ὄψεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωῆς: ὑπάρχουν ἀκόμα ἡ ἱστορία, τὰ γεγονότα, ἢ Εὐρώπη «ἐν τῷ γίνεσθαι». Στὴν Ἑλλάδα ἡ προσοχὴ γιὰ τὰ πράγματα τῆς πολιτείας ξυπνᾶ ἰδιαίτερα γρήγορα. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο πού, στὸ πρῶτο του μάθημα τῶν γαλλικῶν, ὁ καθηγητὴς βάζει κὰτ' ἀπ' τὰ μάτια τοῦ νεαροῦ Παλαμᾶ, — δημιουργοῦ ἐνός πολιτικοῦ ζωγραφιστοῦ κόσμου — ἕνα κείμενο παρμένο ἀπ' τὴν «Ἱστορία τῆς Ἀγγλικῆς Ἐπανάστασης» τοῦ Γκιζῶ. Διαβάσει μεταφρασμένη τὴν ἱστορία τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης τοῦ Mignet καὶ παθαίνεται γιὰ τὴ... λαϊμητόμο! Τοῦ Γκιζῶ εἶναι κ' ἡ βιογραφία τοῦ Οὐάσιγκτων πού καταθροχθίζει! Σὲ λίγο ἢ πολιτικὴ ἐπικαιρότητα θάναι κείνη, πού θὰ τοῦ ἐμπνεύσει, σὲ ἡλικία δέκα χρονῶ, κὰτ' ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῶν οἰκογενειακῶν συζητήσεων, τὸ πρῶτο του λογοτεχνικὸ ἔργο. Οἱ ἰδεολογικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἑλλάδας εἶχαν δημιουργήσει σὲ πολλοὺς Ἕλληνας μιὰ στάση φλογερῆς προσοχῆς γιὰ τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ ζωὴ, στάση πού σὲ πολλοὺς εἶχε καθιερωθεῖ σὰ διαρκῆς παράδοση. Ἔτσι ἢ οἰκογένεια Παλαμᾶ, γύρω στὰ 1870, εὐχόταν διάπυρα γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς δημοκρατίας στὴ Γαλλία, λάτρευε τὸν Οὐγκῶ ὡς πνευματικὸν ἀρχηγὸ τῆς ἀντιπολίτευσης, καὶ — διευκρινίζει ὁ Παλαμᾶς 42 — θεωροῦσε τὸ Rochefort σάν τὸ μεγαλύτερο ἀντρα τῆς Γαλλίας. Τὸ παιδί ἀκούγε τίς γεμάτες πάθος αὐτὲς κουβέντες, ἐνῶ κοίταζε ταυτόχρονα στὸν τοῖχο ἕνα πορτραῖτο τοῦ Ναπολέοντος τοῦ Γ' καὶ πρὸ πάντων ἐκεῖνο τῆς ὠραίας Αὐτοκράτειρας Εὐγενίας... Καὶ συνέλαθε τὸ πρῶτο του ἔργο πού παρουσιάζοταν πῶς; σάν ἀφήγηση μιᾶς συνωμοσίας, ὀργανωμένης ἀπ' τοὺς Rochefort, Ledru-Kollin καὶ Louis Blanc γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ τυράννου... Ἔτσι πρὶν ἀκόμα διαβάσει τοὺς ἀττικοὺς ρήτορες καὶ γνωρίσει τοὺς προγό-

38 «Οἱ νύχτες τοῦ Φήμιου» σελ. 85.

39 Ἐπιθεώρηση: «Εὐροπὴ» εἰδικὸ τεύχος ἀφιερῶμένο στὸν Γκαίτε. 15 Ἀπριλίου 1932, σελ. 276.

40 Σ' ἕνα ποίημα ἀπ' τὸν «Τάφος» (σελ. 52) ὁ ποιητὴς κάνει ἕναν ὑπαινυγμὸ γενικότατου χαρακτήρα κατὰ λέγεσθαι ὄλων τῶν Κάντ μὲ τίς βαθεῖες τίς σκέψεις.

41 «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» Τόμ. Β' σελ. 102.

42 «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» Τόμ. Β' σελ. 73.

νους τους, τὸ τέκνο αὐτὸ τῆς Ἑλλάδας φλογιζόταν γιὰ τὸν πολιτικὸν ἀγῶνα τὸν περισσότερο ἐπίκαιρο καὶ πάλλονταν γιὰ τοὺς ἀγωνιστὲς του, ὅπως παιδιὰ, ὁ Βωθνώργκ κι' ὁ Ρουσσώ γιὰ τοὺς ἥρωες τοῦ Πλουτάρχου. Θὰ ἔπρεπε ὥστόσο νὰ διευκρινίσουμε ὅτι, στὸ πνεῦμα τῶν γονιῶν του, ὁ ὠραῖος τοῦτος γαλλόφιλος δημοκρατισμὸς κάλυπτε ἕνα ἀντιθρονάπαρτιστικὸ πάθος, καταγωγῆς ἀποκλειστικῆς πατριωτικῆς, ἐμπνευσμένο ἀπ' τὴ στάση τοῦ Ναπολέοντος τοῦ Γ' στὸ κρητικὸ ζήτημα—ἐνῶ ἡ ψυχὴ τοῦ μικροῦ ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὴν ὁμορφιὰ τῆς Ἀυτοκράτειρας Εὐγενίας...

Τοῦτο τὸ διπλὸ ξύπνημα, πνευματικὸ καὶ κοινωνικόν, μεσ' στὴν εὐρωπαϊκὴ ζωὴ, μᾶς ὁδηγεῖ νὰ ἐξετάσουμε στὸ παλαμικὸ ἔργο, τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς διπλῆς παρουσίας στὴν πνευματικὴ κ' ἐγκόσμια ζωὴ τῆς Εὐρώπης.

Γ'.

Εἶναι φυσικὸ οἱ πρῶτοι τόνοι ἑνὸς νεαροῦ ποιητῆ πού 'φυγε ἀπ' τὴν ἐπαρχία του καὶ πού, Ἀθηναῖος πιά γιὰ πάντα πολίτης, θέλει θαρραλέα—ὅπως ὁ Μιστράλ στὴν Προθηγκία—νὰ τραγουδήσει στὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ποῦναι ἡ δική του καὶ νὰ τὴν ἀνεβάσει στὸ ἀξίωμα τῆς ἐθνικῆς γλῶσσας, ν' ἀγνοοῦν ὅ,τι εἶν' ἔξω ἀπ' τοὺς γνώριμους ὀρίζοντες, ἀπ' τίς παιδικὲς ἀναμνήσεις, τὸ σπίτι, τὸ σχολεῖο, τὰ πρῶτα εἰδύλλια, τὰ ὄραματα τῆς λιμνοθάλασσας, τὴ μικρὴ καὶ τὴ μεγάλη πατρίδα. «Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδας μου» στὰ 1880 εἶναι βέβαια ἕνα «καθάριο μέλι»⁴³, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς τὰ χαρακτηρίζει, καθάριο ἀπὸ κάθε ξένο πρὸς τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Ἑλλάδα στοιχεῖο. Κι' ἂν ἡ Εὐρώπη φανερώνεται στὰ κρυφά, τοῦτο γίνεται μονάχα σχετικὰ μετὰ τὸ 1821 καὶ κάτ' ἀπ' τὰ ὀνόματα τοῦ Βύρωνα, τοῦ Μάγερ, τῶν ἐθελοντῶν τῆς Ἰταλίας, τῆς Πολωνίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Γαλλίας πού προσφέρει «τραγούδια, χρήματα καὶ χέρια»⁴⁴. Εἶναι καλὸ κι' ὠφέλιμο ἕνα ποιητικὸ ξεκίνημα νὰ ἐξασφαλίζεται πρῶτα πάνω στὴ γνήσια πατριωτικὴ γῆ, ὅπου πατοῦν τὰ πόδια του, πρὶν διατρέξει τὸν κόσμον. Κι' ὁ πανανθρώπινος Γκαίτε δὲν ἀντιλέγει σ' αὐτό: «ὁ καλλιτέχνης πρέπει νὰ ἔχει μιὰ καταγωγὴ, πρέπει νὰ ξαίρη ἀπὸ ποιούς προέρχεται». Εἶν' ἐπίσης φυσικὸ στίς ὥρες τῆς ἐθνικῆς κρίσης, οἱ πρῶτες κοινωνικὲς ἀνησυχίες

43 «Τὰ τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» σελ. 91.

44 «Τὰ τραγούδια τῆς Πατρίδος μου» σελ. 69.

νᾶναι γιὰ τὴν πατρίδα—μάννα πού ὑποφέρει' ἀφοῦ ρίξει κατὰ πρόσωπο στοὺς σωβινιστὲς τὴν κραυγὴ:

«Τοῦ κόσμου εἶμαι πολίτης,
»πατρίδα ἔχω τὴ γῆ»⁴⁵

μετὰ τὴν ἴδια κίνηση, ὁ ποιητὴς θὰ ἐπαναλάβει στὰ 1917, τὸ ἀρχαῖο:

«Ἀμύνεσθαι ὑπὲρ πάτρης
»εἰς ἄριστος οἰωνός»⁴⁶

καὶ στὰ 1922, ὕστερ' ἀπ' τὴν καταστροφὴ, ἢ συνταύτιση, πατρίδα=κόσμος, γκρεμίζεται, γιὰτὶ ὁ κόσμος στενεύει μέσα σὲ μιὰν ἀγωνία πού παύει νᾶναι παγκόσμια,—σάν τὰ προηγούμενα χρόνια—γιὰ νὰ καταστῆ ἀποκλειστικὰ ἐθνικὴ:

«Μάννα, ἡ πατρίδα χάνεται,
»Μάννα μου, ὁ κόσμος χάνεται»⁴⁷

Τούτῃ ἡ ἀνθρώπινη καὶ ποιητικὴ πίστη στὴν καταγωγὴ δίνει ἀκόμα περισσότερὴ ἀξία στὸ ὑπερεθνικὸ πλάτεμα τῶν ὀριζόντων πού διαπιστώνουμε ἀπ' τὰ «πρῶτα κρητικὰ» τοῦ 1890, ἀπ' τὸν πρόλογο τῆς δευτέρας συλλογῆς «Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου», ἂν καὶ τὰ ποιήματα ἔχουν ἀκόμα ἐντελῶς ἀρχαϊκὴν ἐμπνευση, πλάτεμα πού ὀλοένα θὰ μεγαλώνει γιὰ νὰ φτάσει στὴν κορυφὴ μεσ' στίς μεγάλες συλλογὲς πού δημοσιεύτηκαν ἢ γράφτηκαν πρὶν καὶ κατὰ τὴ διάρκειά τῶν πολέμων τοῦ 1912-1922. Ὁ Οὐγκώ δὲ δείχτηκε στὰ 1870 «θρησκευτικὸς πατριδολάτρης»;⁴⁸ Μὰ δὲν εἶν' ὁμοίως κι' ὁ ἴδιος ὁ «κοσμοπολίτης» ποιητὴς πού εἶπε:

«J' aime tous les soleils et toutes les
[patries»;⁴⁹

Ὁ Παλαμᾶς πού τὸν ἀναφέρει σιωπηλά, ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τοῦτο. Κι' ἀπ' τὸ εὐρωπαϊκὸ καὶ παγκόσμιο πλάτεμα, πού ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ὁ ποιητὴς μᾶς ἔδωσε μιὰ φωτεινότετη ἔκφραση, μιλώντας γιὰ τὸν Ἴψεν, πού τὰ πρῶτα του ἔργα, λέει, ὀμνοῦν:

«Τῆς σκανδιναβικῆς φυλῆς τὴ δόξα
»καὶ τῆς πατρίδας τὴ δροσιά»

45/46 «Τὰ Παράκαιρα» σελ. 119 καὶ 120.

47 «Οἱ Λύκοι» ἀπ' τὴ συλλογὴ: «Οἱ Πεντασέλλα-θοι» σελ. 112.

48 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Β' σελ. 119.

49 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Β' σελ. 119.—Γαλλικὰ στὸ παλαμικὸ κείμενο.

ἐνῶ ὕστερα «πλάτυνε μέσα του» ἕνας σφοδρὸς πόθος «ν' ἀγκαλιάσει τὴν ἀνθρωπότητα»⁵⁰. Αὐτὴ στάθηκε ἡ πορεία του — ἀν κί' ὁ πρωτότυπος τρόπος του, κυρίως στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ», ὅπως ὁ ἴδιος τὸ σημείωσε σ' ἕναν πρόλογό του, ἦταν νὰ συσφίξει ἀκατάλυτα τὰ ἔθνη μὲ τ' ἀνθρώπινα ἰδανικά — κ' εἶναι πολὺ διδακτικὸ νὰ τὴν ἀντιτάξουμε σ' ἐκείνη τὴν ἐντελῶς ἀντίθετη, λ. χ. τοῦ Μπαρρές. Ὁ Παλαμᾶς ξεκινᾶ ἀπ' τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Ἀθήνα, σάν ἕνας Εὐγένιος Ντ' Ὀρς, πού, στίς μέρες μας, στὴν Ἰσπανία, ξεκινᾶ ἀπ' τὴν Καταλὼνια — σύμφωνα μὲ μιὰ σημείωση τοῦ Ζάν Κασσού πού μᾶς υποβάλλει τούτη τὴν ἀντίθεση — γιὰ νὰ βρεῖ τὴν Εὐρώπη, ἐνῶ ὁ Μπαρρές ξαναγυρνᾶ στὸν στενωτέρου ἐπαρχιωτισμὸ ἀπ' τὸν αἰσθητικὸ του κοσμοπολιτισμὸ. Ἀκόμα καὶ στὴ Σπάρτη ὁ γάλλος ἐθνικιστὴς δὲ μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπ' τὴ Λωρραίνη του κί' ἀναζητᾶ παντοῦ τὴ γῆ του καὶ τοὺς νεκρούς του, ἐνῶ ὁ Ἕλληνας «ὁ ἀταξίδευτος ἐγὼ καὶ ὁ ἀπατρις»⁵¹, ἐπειδὴ συγκράτησε καλὰ τὸ μάθημα τοῦ πλατειοῦ οὐμανισμοῦ πού τοῦ ὠσαν «οἱ ἀθάνατοι πρόγονοί του»⁵² κινεῖται, ὅπως στὸ σπίτι του, ἀνάμεσα στὰ βιβλία⁵³ καὶ στὰ προβλήματα τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς πατρίδας.

Δ'.

Δυὸ εἶναι τὰ χαρακτηριστικά, πού μοῦ φάνηκαν τὰ πιὸ χτυπητὰ μέσ' στὴν προσοχὴ πού δειξε ὁ Παλαμᾶς γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Εὐρώπης: ἡ ἐπαγρύπνησή του κί' ὁ καθολικισμὸς του.

Τὸ νὰ καλλιεργεῖ τὸ Δάντη, τὸ Σαίξπηρ, τὸ Μολιέρο, τὸ Σπινόζα καὶ τὰ μεγάλα πνεύματα τῶν περασμένων αἰώνων πού κα-

τακλύζουν τὸ «κελλί του»⁵⁴ δὲ σημαίνει γιὰ τὸν Παλαμᾶ ὅτι κλείνεται σ' ἕναν κόσμον ἀξιών, πού καθιερώθηκαν ἀπὸ καιρὸ, σ' ἕναν εὐρωπαϊκὸ κλασικισμὸ, πού θάταν τὸ ἴδιο ἀποκλειστικὸς κ' ἔξω ἀπ' τὸ παρὸν ὄσο καὶ κάποιος ἀρχαῖος στενοκέφαλος κλασικισμὸς. Οἱ δυὸ αἰῶνες, ποῦναι οἱ δικοὶ του, ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς φλογερῆς κί' ἀκούραστης περιέργειάς του: κ' εἶναι οἱ ἀθάνατοι καὶ πάντα ζωντανοὶ δάσκαλοι: ὁ Γκαίτε, ὁ Σίλλερ, ὁ Βύρων, ὁ Σέλλεϋ, ὁ Λαμαρτίνος, ὁ Μπωντλαῖρ κ' οἱ σύγχρονοι, ποιητὲς καὶ μυθιστοριογράφοι, κριτικοὶ καὶ φιλόσοφοι, ἀστέρια κάθε μεγέθους, ὅλα κεῖνα πού μπορεῖ νὰ φτάσει μέσ' ἀπ' τὸ μурμηκίασμα τοῦ Γαλαξία, μὲ τὴ βοήθεια τῆς γλώσσας του ἢ τῆς γαλλικῆς. Ξαφνιάζεται κανεὶς καὶ συγκινεῖται ἀνοίγοντας ἕνα βιβλίο σάν τὴν «Ξανατονισμένη μουσικὴ»⁵⁵ καὶ βλέποντας σὲ πόσο πλῆθος ἀπὸ ποιητὲς «ἐλάσσονες» τῆς «γαλατικῆς Μούσας» — ἐκτὸς ἀπ' τὸν Σουλλὺ Πρυντόμ' πού τὸν θεωροῦσε μεγάλο ποιητὴ — ὁ Παλαμᾶς εἰδειχνε τὴ συμπάθειά του. Εἶχε μπρὸς στὸν πνευματικὸ θησαυρὸ τῆς Εὐρώπης τὸ φεγγόδημα καὶ τὴ δίψα ἐνὸς παιδιοῦ στὴ χώρα τῶν θαυμάτων. Καὶ τοῦτο φαίνεται κί' ὅλας ἀπ' τὸν πλοῦτο τῶν παραθέσεων πού στολιζοῦν καὶ κάποτε παραφορτώνουν κάποια ἀπ' τὰ βιβλία του, ὅπως τὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου»⁵⁶.

Γι' αὐτὸν τὸν παθιασμένον οὐμανιστὴ οἱ μεγάλες ἐμπνευσμένες φωνές εἶν' ἀληθινὰ φωνές πού μιλοῦν, συνδιαλέγονται, ἀναγνωρίζονται, μὰ κί' ἀντιλέγουν. Καὶ τίς φέρνει σ' ἐπαφὴ: τὸ Βύρωνα μὲ τὸ Γκαίτε καὶ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη, τὸ Γκαίτε μὲ τὸν ποιητὴ πού γραφε τίς «ᾠδὲς καὶ Μπαλλάντες» πού θαυμάζει καὶ τὸ συγγραφέα τῆς «Παναγίας τῶν Παρισίων», τὸ ζευγάρι Οὐγκώ - Λεκόντ Ντὲ Λιλ παράλληλα μὲ τὸ ζευγάρι «Ὀμηρος - Ἡσίοδος. Κί' ὁ καυγᾶς τῶν Καρλάϋλ - Νίτσε γιὰ τὸ τρομερὸ παιδί τῆς δόξας καὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ πού πέ-

50 ᾠδὴ στὸ θάνατο τοῦ Ἴψεν, συνέχεια τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιληᾶ» σελ. 153.

51 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Α' σελ. 161.

52 «Πρῶτα Κριτικά» (1898) σελ. 198.

53 Πολὺ λίγο μουσικός, ὅπως ὁ ἴδιος δηλοῦσε, μὴ ἔχοντας κἀν ἐπισκεφτεῖ τὰ μουσεία τῆς Εὐρώπης, στὰ βιβλία του κυρίως σταματᾶ τὴν προσοχὴ του. Αὐτὸ δὲν τὸν ἐμποδίζει νάχει μέσα στὸ κελλί του ἀντίγραφα τῶν μεγάλων ζωγραφικῶν πινάκων (τῆς Μόνας Λίζας ἰδιαίτερα, πού τὸ χαμόγελό της τὸ τραγούδησε στοὺς «Βωμόους» σελ. 67) καὶ νὰ ἐπικαλεῖται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τοὺς μουσικοὺς ἢ τοὺς ζωγράφους, ἀλλὰ σχεδὸν πάντα σχετικὰ μὲ τὴ λογοτεχνία: τὸ Μποττιτσέλι ἀπ' ἀφορμὴ τὸ Σολωμὸ, τὸ Ροῦμπεν ἀπ' ἀφορμὴ τὸ Βεράρεν, τὸ Μπετόβεν, πού τὸν ἀναφέρει συχνότερα, ἀπ' ἀφορμὴ τὸ Γκαίτε καὶ τὸ Βάγνερ ἀπ' ἀφορμὴ τὸ Νίτσε. Σημειώνει ἀκόμα πὼς ἡ παιδικὴ του ἡλικία στὴν Πάτρα ἦταν λουσαμένη ἀπ' τοὺς τόνους τῆς ἰταλικῆς ἀρπας. («Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ» σελ. 157) κ' ἐκώκει τίς δυὸ προνομιοῦχες χώρες τῆς μουσικῆς σ' ἕνα ποίημα τοῦ «Τάφου» (σελ. 44):

«Μιά μακρυνὴ ἀρμονία
» Ἀπ' τὴ χώρα τῆς κίτριδας
» Κί' ἀπὸ τὴν Γευτονία».

54 Στὸ ποίημα πού ἔχει τὸν ἴδιο τίτλο («Τὰ Παράκαιρα» ὁ ποιητὴς περιγράφει τὰ βιβλία καὶ τὰ πορτραῖτα τοῦ γραφείου του.

55 Πρόκειται γιὰ μιὰ συλλογὴ μεταφράσεων, γαλλικῶν τὸ περισσότερο ποιημάτων, ἀπ' τὸν Οὐγκώ ὡς τὸν Αγγελίερ καὶ τὴ Μαρία Νοέλ, μ' ἕναν πρόλογο 29 σελίδων, πού μαρτυρεῖ μὲ πολὺ περίεργο τρόπο τὴν ἀκριβολογημένη γνώση ὅλης τῆς σύγχρονης γαλλικῆς ποιητικῆς κίνησης καὶ τῆς σχετικῆς κριτικῆς.

56 Προλογίζοντας ἕνα βιβλίο τόσο δημοῦ ἔθνικοῦ ἐνδιαφέροντος ὡς ἡ «ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης» τοῦ Σπυρίδωνος Τρικοῦπη, ἐπικαλεῖται διαδοχικά: 1ο) τὴν κρίση ἐνὸς Ἄγγλου γιὰ τὸ Μακώλεϋ' 2ο) τὴ γνώμη τοῦ Ταῖδε γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ 3ο) τὴν ἀποψη ἐνὸς Γερμανοῦ αἰσθητικοῦ γιὰ τὰ πνευματικὰ προϊόντα πού ἐξαιτιοῦνται ἀπ' τὴ μετάπλαση τοῦ ἔπους.

E.Γ.Δ.Π.Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

θανε στὸ Μεσολόγγι τὸν κάνει νὰ παθαίνεται τὸ ἴδιο ὅσο κι' ὁ καυγᾶς Ροῖδη-Βλάχου.

Καμμιά εὐκαιρία ἀπὸ τοῦ νὰ μετασχηματιστῆς στὶς μεγάλες συγκινήσεις ἢ στὶς ἀναμνηστικὲς τελετουργίες τῆς λογοτεχνικῆς ἐπικαιρότητας δὲν ξεφεύγει ἀπ' τὴ θερμότητά του: ἑκατόχρονα τῆς γέννησης τοῦ Οὐγκώ, θάνατος τοῦ Ίψεν, ἑορτασμός τῆς τριακονταετηρίδας τῆς γέννησης τοῦ Ρονσάρ, θάνατος τοῦ Ἀνατόλ Φράνς, ἑκατόχρονα τῆς γέννησης τοῦ Μιστράλ, ἑκατόχρονα τοῦ θανάτου τοῦ Γκαίτε. Στὴν τελευταία τούτη ἀκριβῶς περίσταση, ἡ φωνὴ τοῦ Ἕλληνα ποιητῆ ἐνώνεται, στὰ 1932, μ' ἐκείνη τῶν μεγαλύτερων ὀνομάτων τῆς διεθνούς κριτικῆς — τῶν Γκούντολφ, Κρότσε, Ἀλαίν κι' ἰδιαίτερα μὲ τὴ φωνὴ τοῦ ἀγαπημένου του Ρομαίν Ρολλάν, στὸ εἰδικὸ τεύχος τῆς ἐπιθεώρησης «Εὐρώπη», ἀφιερωμένο στὸ Γκαίτε. Τὸν ἐπόμενο χρόνο, μόλις μιὰ βδομάδα ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατο τῆς κόμησας Ντε Νουάιγ, πλέκει τὸ ἐγκώμιό της μπρὸς στὴν ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Οἱ κινήσεις, τὰ ρεύματα τῶν ἰδεῶν, οἱ σχολὲς ἐρμηνεύονται ἀπ' αὐτὸν μὲ τόση κατανοημένη προσοχή, καλὴ θέληση καὶ ταπεινοσύνη⁵⁷ ὅσο κι' οἱ δημιουργικὲς ἀτομικότητες εἴτε πρόκειται γιὰ λογοτεχνία, εἴτε ἀκόμα γιὰ πλατύτερες πνευματικὲς ἔρευνες⁵⁸. Ἐκθέτει τὶς ἀρχὲς τοῦ συμβολισμοῦ στὴν ἐπιθεώρηση «Τέχνη» καὶ χαιρετᾷ τὸ ρεαλισμὸ καὶ τὸ νατουραλισμὸ ὡς τὴν λογοτεχνικὴν ἀναγέννηση τῶν νέων καιρῶν. Ξαίρει νὰ λυτρώνεται ἀπ' τὸν Ταιν καὶ ν' ἀφομοιώνει τὴν πιὸ πρόσφατη ἀντίληψη τῆς μεγαλοφυΐας, ὅπως ξαίρει νὰ ἐκμεταλλεῖται μιὰ συζήτηση γιὰ τὴν ποιητικὴ εἰλικρίνεια πάνω στὶς πιὸ λεπτεπίλεπτες ἀπόψεις τῆς σύγχρονης ψυχολογίας. Ἡ πνευματικὴ ἐπικαιρότητα σ' ὅλες τὶς μορφές της ἐρεθίζει τὴν περιέργειά του ὡς «hoïpôte hoïme»: ἐπιστημονικὴ μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Λέ Νταντέκ (ποῦ γνωρίζει βαθειὰ ὄλο του τὸ

ἔργο, ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ κ. Χρ. Εὐελπίδης), τοῦ Πουανκαρέ, τοῦ Ἀϊνστάϊν, — φιλοσοφικὴ μὲ τὴ γερμανικὴ σκέψη, — ὀπογραμμίζοντας τὴν καινοτομικὴ τῆς γονιμότητά —, μὲ τὸν πραγματισμὸ ποῦ ἀναστατώνει τὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερικὴ, μὲ τὴ μεταφυσικὴ ἐπανάσταση τοῦ μπερξονισμοῦ, — φιλολογικὴ μὲ τὶς ἐργασίες τῶν γερμανῶν σοφῶν, τοῦ μεσαιωνιστῆ Γκαστόν Παρί, τοῦ ἑλληνοιστῆ Βικτόρ Μπεράρ, τοῦ συμπατριώτη του Γιάννη Ψυχάρη, — κοινωνιολογικὴ μὲ τὴ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ποῦ, ἀρχικὰ, τῆς βάζει ἀντιμέτωπο, σὰν ἐνθουσιώδης ἀναγνώστης τοῦ Ἰκαρλάυλ, τὸ ρόλο τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων, μὰ ποῦ ἀργότερα⁵⁹ θὰ τῆς ἀναγνωρίσει κάποια «ψυχικὴ ἀλήθεια», — ψυχολογικὴ μὲ τὴν ψυχανάλυση καὶ τὸν φροῦδισμό, ποῦ τὸν ἐπικαλεῖται πολλές φορὲς στὶς κριτικὲς του ἀναλύσεις καὶ ποῦ τοῦ διαφώτισε, φαίνεται, τὸν ἴδιο τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμου καὶ τὸ μυστήριό τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, — αἰσθητικὴ, τέλος, μὲ τὸ ζήτημα — ἀνάμεσα σὲ χίλια κ' ἔνα σύγχρονα προβλήματα — τῶν σχέσεων τῆς φωτογραφίας καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀμοιβαίας τους ἐπίδρασης.

Γιὰ νὰ ἐπαναλάβουμε μιὰ φράση τοῦ Κλωντέλ — τοῦ Κλωντέλ ποῦ ἦταν ἕνας ἀπ' τοὺς σπάνιους εὐρωπαϊοὺς καὶ γάλλους ποιητῆς, ὅπου μπροστὰ του ἔνοιωσε τὸν ἐστυτό του σ' ἀμηχανία καὶ συγκρουόμενο, — ὁ Παλαμᾶς «δὲν φυλαγόταν ἀπὸ τίποτα», ἀπὸ καμμιά σύγχρονη ἀξία, — ἄνθρωπο ἢ ἰδέα —, ἀξία νὰ ἐγκολληθῆι στὸ πνευματικὸ του σύμπαν. Καὶ εἶναι συγκινητικὸ τὸ θέαμα τῆς προσπάθειας ποῦ ἔκανε ὁ πρεσβύτης αὐτὸς τῆς καλῆς θέλησης, ὁ ἴδιος ἄνθρωπος ποῦ ἄλλοτε εἶχε ὑποδεχτεῖ ἐγκάρδια τὸ Ντ' Ἀννούντσιο, τὸ Σδου, τὸν Στέφαν Γκεόργκε, τὸ Μαίτερλινκ, γιὰ νὰ κατανοήσῃ καλύτερα τὸ Βαλερύ, γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὶς πιὸ σύγχρονες τάσεις τῆς κριτικῆς στὴν Εὐρώπη⁶⁰, γιὰ νὰ μετασχηματιστῆς ἐρευνᾶς γιὰ τὸ «λαϊκισμό» (populisme) καὶ νὰ σχηματίσῃ μιὰ γνώμη, ἀναγκαστικὰ ἀνεπαρκῆ, γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἄδολης ποίησης καὶ τὶς λεπτεπίλεπτες ἀπόψεις τοῦ Ἀνρὺ Μπρεμόν. Μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ συγκινητικὲς λεπτομέρειες ἀπ' τὴν ἀποψη

57 Γράφει λ. χ.: «Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ μὲ τὰ τόσα ἀτελῆ μέσα ποῦ διαθέτω νὰ ἐπικοινωνῶ μὲ δασκάλους καὶ ὀδηγητὲς τῆς συνείδησης τοῦ ἀναστήματος τοῦ Καρλάλλ...» κι' ἄλλο: «Ἐὰν ὅλη μου τὴ μικρότητα καὶ τὴν ταπεινοσύνη, ποτὲ δὲν πρέπει νὰ μ' ἐμποδίζουν νὰ τὰ περιεργάζομαι ἢ ἀφραστο ἀναστήματα τῶν Τιτάνων...» («Ὁ Γκαίτε στὴν Ἑλλάδα» εἰδ. τ. τῆς ἐπιθ. «Εὐρώπη» 15 Ἀπριλ. 1932, σελ. 278).

58 Ἡ περιληψὴ ποῦ ἀκολουθεῖ δὲν ἔχει τὴν ἀξίωση παρὰ ν' ἀναφέρει μερικὰ παραδείγματα, διαλεγμένα ἀνάμεσα σὲ χίλια καὶ παρμένα ἀπ' τὰ κριτικὰ ἔργα τοῦ ποιητῆ καὶ τοὺς προλόγους του καὶ τὴν παγκόσμια του περιέργεια. Ὁ Παλαμᾶς, μὰς πληροφορεῖ ὁ κ. Κατσιμπάλης, παρακολουθοῦσε καὶ μάζευε σὲ ταχτοποιημένους δέμας (λογοτεχνία, ἐπιστήμη, φιλοσοφία) ὅλες τὶς ἐπιφυλλίδες τῶν μεγάλων γαλλικῶν ἡμερησίων ἐφημερίδων καὶ κυρίως τοῦ Παρισίου «Χρόνου».

59 Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου ὁ Παλαμᾶς στὰ 1925 γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Σπ. Τρικούπη βρῖσκουμε, στὶς σελίδες 7 — 8, τὴν ὀριστικὴν του στάση — ὅπως φαίνεται —, μπρὸς στὸν ἱστορικὸ ὀλισμὸ.

60 Ὁ ὕμνιγμός του, στὰ 1935, στὸν πρόλόγόν του γιὰ τὰ «Ἀπαντα» τοῦ Βηλαρά, σχετικὰ μὲ τὸν πρόσφατον ὄρο τοῦ «προρωματισμοῦ» δεῖχνει τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ αἰσθανόταν ὁ Παλαμᾶς γιὰ τὶς ἔρευνες τῆς «ἐν τῷ γίνεσθαι» λογοτεχνικῆς ἱστορίας.